

Bu dəfə insanın kainatla əlaqəsini, Xəliqin bir zərrəsi olması düsturu mükəmməl şəkildə əks etdirən hürufilik nəzəriyyəsinin əsas ocağına virtual olaraq baş çəkdik.

Bura Azərbaycanın bütün dünyaya səs salan hürufilik fəlsəfi cərəyanının yaradıcısı Fəzlullah Nəiminin edam olunduğu Əlincə qalası yaxınlığındakı (Culfa rayonu, Xanəgah kəndi) bir yerdir.

Fəzlin parça-parça olan bədəni sonradan müridləri tərəfindən toplanaraq, 14 il nəhəng fəteh Əmir Teymura qarşı vuruşan Əlincə qalası ətrafındakı ərazidə basdırılır. Hazırda həmin ərazi abidələr kompleksi kimi qorunur. Xanəgah Abidələr Kompleksinin (elmi sənədlərdə Əlincəçay Xanəgahı) direktoru Kamal Xanəgahlı ilə müsahibədə o yerlərə xəyalən səfər etdik. Kamal müəllim əvvəlcə Xanəgahın tarixi və onun Nəimi ilə bağlılığı barədə məlumat verir:

- Alimlərin fikrincə, Əlincəçay Xanəgahının tarixi VIII əsrə gedib çıxır. Lakin bu, fərziyyədir, Xanəgahın bərpası zamanı aşkarlanan daş kitabələrin əksəriyyəti XIV-XV əsrlərə – Fəzlullah Nəiminin 1401-ci ildə Miranşah tərəfindən Əlincə çayı ətrafında faciəvi edamından sonraya aiddir.

Rəvayətə görə, Fəzl faciəli şəkildə edam olunandan sonra müridləri onun nəşinin qalıqlarını yığaraq burada dəfn edir və məzarının üzərində Nəimi türbəsinə ucaldırlar. Deyilənlərə görə, Xanəgahdakı sufi şeyxlərin ən nüfuzlusu Fəzlin dəfnini üçün şəxsən Əmir Teymurun yanına gedir və icazə alır.

Başqa rəvayətdə isə deyilir ki, Fəzl edam olunandan sonra müridləri Teymuri əsgərlərindən gizli onun nəşinin qalıqlarını toplayaraq, dəfn üçün Xanəgaha aparırlar. Amma Teymurilər bundan xəbər tutub, nəşi apararı müridlərin qarşısını kəsirlər. "Bu kimdir, hara aparırsınız?" deyərək soruşduqda, müridlər "Şeyx Xorasanidir" cavabını verirlər. O zaman Xorasan bütün yerlərdə elmin və irfanın mərkəzi sayılırdı deyərək, onlar da bu nüfuzə görə müridləri sərbəst buraxırlar. Məhz bu səbəbdən Xanəgahın ikinci adı "Şeyx Xorasanı" adlanır.

Nəiminin ölümündən sonra müridləri onu bu ərazidə dəfn etməklə, Xanəgahı müqəddəs ziyarətə çevirirlər. Təsəvvüf tədqiqatçısı Fəxrəddin Səfərlinin Azərbaycanlı sufi ocaqlarından bəhs edən kitabında Nəiminin təxəllüsü "Şeyx Xorasanı"dır. Bütün bunlar abidənin sırf Nəimi ilə bağlılığına əyani sübutdur. Həmçinin Xorasanın özündən də xeyli müridlər bura gələrək, bilgilərini artırıblar. Xanəgahda XVIII əsrə qədər hürufiliyin batini sirləri, xüsusən də, Fəzlin "Cavidannamə"si tədris olunub.

Bəzi alimlər Nəiminin burada dəfn olunmadığını iddia edirlər. Amma bərpə zamanı aparılan tədqiqatlarda Nəimiyyə aid məzarüstü abidə və 3 daş parçası aşkarlanıb. Onların üzərində Nəiminin Nəimiyyə həsr etdiyi "Əfəndim" qəzəlinin misraları həkk olunub. Həmin daşlarda qəzəldəki "dinin günəşi", "nar çiçəkləri" kimi hürufi rəmzlərini, həmçinin Fəzlin edam olunduğu yerin poetik təsvirlərini görmək olar.

Müsahibim daha sonra əsrlərlə hürufiliyin əsas ocağı olan Xanəgahın yerləşdiyi ərazidən, buranın memarlıq sirlərindən və hürufilik ideyalarının kənar yerlərə necə yayılmasından danışır:

Əlincəçay Xanəgahı

Hürufilərin müqəddəs məbədinin ilahi gizlirləri

- Xanəgah Əlincə çayının sol sahilində, Əlincə qalasının ətrafındadır. Yüksək təpənin üzərində yerləşir. Buradan Cənubi Azərbaycana aid ərazilər görünür. Xanəgahın bu yerdə salınmasının əsas səbəbi orada İslam fəlsəfəsinin, İlahi elmlərin tədqiq edilməsi idi. Orta əsr İslam dünyasında bu kimi mərkəzlər elmin ucaldığını göstərmək üçün yüksək yerlərdə inşa olunurdu. Orada, həmçinin astronomik tədqiqatlar da aparılıb. Bu mənada, Fəzlin müridləri onu bilərəkdən burada dəfn ediblər. Xanəgahın qapısının ön hissəsində 6 ədəd sütun var, onlardan beşi salamatdır. Ümumiyyətlə, Fəzlin şah əsəri olan "Cavidannamə"də 6 rəqəmindən çox istifadə olunub.

Altı hürufilikdə xüsusi mənə kəsb edir. Bu rəqəm Allahın "ol" deyərək kainatı yaratdığı anda ilkin maddənin yaranmasından sonra meydana gələn zaman və məkanı xarakterizə edir. Altıya qədər olan rəqəmlər insanın ruh və şüur aləmində kamilləşmə işi aparır. Altı kamilləşmə prosesindən sonrakı nəticədir, o, ruh və şüurla həmahəng olan ilkin maddəni zaman və məkana görə əsaslandırır. Bildiyimiz kimi, məkan daxilində insan 6 tərəfə – sağ, sol, arxa, qabaq, aşağı və yuxarı – sahib olur. Yəni, o harada qərar tutmasından asılı olmayaraq 6 rəqəminin daxilindədir. Zaman məfhumuna gəldikdə isə indi də vaxt anlayışını 6 rəqəmi idarə edir: hər dəqiqədə 60 saniyə, hər saatda 60 dəqiqənin olması da 6-dan törəmə kimi izah olunur. Bütün bunların hamısı bir ideoqram şəkildə Xanəgahın giriş qapısında əks olunub. O zaman Xanəgaha gələn dərvişlər, müridlər də öncə bu simvolları öyrənməmişlər.

Xanəgah "Cavidannamə"dəki riyazi hesablamalar əsasında inşa edilib. Oradakı məscid Fəzlin müridlərindən olan Lələ Məliyin qızı Xanbikə xatun tərəfindən tikilib, tarixi XV əsrə aiddir.

Amma Xanəgahın daxili yöndən təqdimatı bununla bitmir. Kompleksin direktoru buradakı xüsusi hürufi sifrləri – rəqəmlər və rəmzlər haqqında maraqlı məqamları qeyd edir. Qeydlərdən məlum olur ki, hürufilik cərəyanı əksər hallarda, haqiqətən də, bəsit formada insanlara izah edilib:

- Xanəgahdakı batini sufi simvol və rəqəmlərdən danışmaq üçün "Cavidannamə"ni qarşımıza qoyub, onun əsasında fikir yürütmək lazımdır. Çünki bunlar kifayət qədər dərin məsələlərdir. Aşkarlanan daşların üzərindəki bəzi işarələr, hürufi məntiqinin rəqəmlərlə ifadəsi insanı heyratə gətirir. "Cavidannamə"yə aid bəzi nümunələri özündə əks etdirən daşlarda dəqiq riyazi ölçülər – 360 dərəcəlik bucaq, il, ay və günlərin astroloji baxımdan üzərindəki bəzi işarələr, hürufi məntiqinin rəqəmlərlə ifadəsi insanı heyratə gətirir. "Cavidannamə"yə aid bəzi nümunələri özündə əks etdirən daşlarda dəqiq riyazi ölçülər – 360 dərəcəlik bucaq, il, ay və günlərin astroloji baxımdan üzərindəki bəzi işarələr, hürufi məntiqinin rəqəmlərlə ifadəsi insanı heyratə gətirir. "Cavidannamə"yə aid bəzi nümunələri özündə əks etdirən daşlarda dəqiq riyazi ölçülər – 360 dərəcəlik bucaq, il, ay və günlərin astroloji baxımdan üzərindəki bəzi işarələr, hürufi məntiqinin rəqəmlərlə ifadəsi insanı heyratə gətirir.

"Cavidannamə"ni oxuyanda, onun zəngin mənə qatlarına varanda görürəm ki, hürufilik bizə çox bəsit formada izah olunub. Yalnız insan üzünün cizgiləri, ərəb əlifbasının 32 və 28 rəqəmləri hürufi simvolları kimi təqdim olunub. Amma biz hürufiliyə yalnız o yöndən baxsaq, bu böyük elm haqqında ətraflı nəşə öyrənmə bilmərik. Hürufiliyin bütün "rəqəmsal sirləri"nin hamısı "Cavidannamə"dədir. Orada insanı heyratləndirəcək qədər çətin və dəqiq hesablamalar var. Bəzi hesablamalarda hesab komponentləri var, amma yekun cavab bilərəkdən qeyd olunmayıb. Hürufilikdə ən çox adları keçən rəqəmlər 1, 2, 6, 7, 11, 17 və başqalarıdır.

32 rəqəminə "Cavidannamə"nin yalnız bir yerində rast gəlirik, 1, 2 və 6 saylarını əsərin bütün bəndlərində görə bilirik. Burada 1 rəqəmi həyatı yaradana, yəni Allaha aiddir. Hürufilər bildirdilər ki, Allahı heç bir simvolla ifadə etmək olmaz. Yalnız hərlə əlaqələndirmək və yuxuda İlahi nur vasitəsilə duymaq olar. Nəsiminin də bəzi qəzəllərində bunu görə bilirik. 2 rəqəmi - bir olanın hər şeyi ikidən yaratmasına işarədir. Həyatda olan nə varsa iki daxilində öyrədilir: cisim-ruh, gecə-gündüz... xeyir-şər... və s. 6 haqqında isə yuxarıda danışdıq.

Söhbətin bu yerində Kamal müəllim maraqlı detala toxunaraq, hürufilikdən bəhs edən yeganə filmimiz-"Nəsimi"nin ssenari müəllifi İsa Muğannanın özünün "Məşhər" və "İdeal" əsərlərini yazarkən bir zamanlar Xanəgahda olan qiymətli kitabələrdən istifadə etdiyini qeyd edir. Həmçinin həmin dəyərli kitabələrin acı taleyini də qeyd edir:

- Xanəgah uzun illər hürufilərin əsas tədris mərkəzi olub. Yüzlərlə mürid bura gələrək bu fəlsəfinin elmi-nəzəri sirlərini mənimsəyib. Bu işdə, təbii ki, müxtəlif kitabələrin də xidməti olub. Amma təəssüflər olsun ki, repressiya illərində Mircəfər Bağirovun tapşırığı ilə Xanəgahdakı bütün kitablar harasa daşınıb, yoxa çıxıb. Niyə aparılıb, hara aparılıb, hələ də bilinmir. Yerdə ancaq tək-tük kitab və daşınan dəyərli mənbələrin vərəqləri olub. İsa Muğanna özünün Odərlər silsiləsinə aid romanlarında buradakı kitabələrdən yararlanıb. Bu işdə ona tanınmış filosof Heydər Hüseynov və Culfada məsul vəzifədə çalışan bir qohumu yardımçı olub. O, "Məşhər" əsərini yazarkən Xanəgahda gizli saxlanılan və sonradan yoxa çıxan kitabələrdən istifadə etsə də, romanın əsasında çəkilən "Nəsimi" filmində ciddi xətalər var.

Amma "İdeal"da Xanəgahdakı gizli kitablardan, onların daşınmasından, səthi də olsa, bəhs edib.

Maraqlıdır, bu cür dərin fəlsəfəni özündə daşıyan məkana gələn ziyarətçilər buradan hansı təəssüratlarla ayrılırlar? Ümumiyyətlə, onları bura gətirən qüvvə nədir? Axı Xanəgah başqa tarixi abidələrdən tamamilə fərqli bir məkandır. Kamal müəllim sualımızı cavabsız qoymur:

- Özüm abidənin yerləşdiyi Culfa rayonunun Xanəgah kəndindənəm, üç ildir burada işləyirəm. Müşahidələrim göstərir ki, Xanəgaha gələnlərin çoxu mənə aləminə bağlı insanlardır. Dəfələrlə Xanəgahı rəyasında görəndə və burada heç vaxt olmadığı halda, yuxunun köməyi ilə hər şeyi yerli-yataqlı deyən insanlar görmüşəm, onları dinləmişəm.

Özüm də ayrı-ayrı vaxtlarda bu cür xeyli yuxular görmüşəm. Sonra böyük sufilərin, övliyaların həyatlarını oxuyanda, onların yaradıcılığı ilə tanış olanda eynilə həmin yuxuları onların da gördüyünü öyrənmişəm. Həmçinin Xanəgahda olmaya-olmaya ora gələn insanları hiss etmişəm. Duyuşam ki, filan insan bu dəqiqə Xanəgahdadır. Fikrimin təsdiqini yoxlamaq üçün gedib görmüşəm ki, bəli, həmin adam oradadır.

Müsahibimiz Xanəgahla bağlı bir-iki mistik hadisəni danışır. Bu hekayənin qəhrəmanlarından biri də onun özüdür:

- Həftəsonu Xanəgahda iş günü sayılır. Lakin bir şənbə səhər saat onda, sanki mənə dedilər ki, Xanəgaha kimsə gəlib, orada bu saat kimsə var. Dözməyib, getdim. Yanılmamışdım. Çatarkən gördüm ki, kimsə maşından düşdü və düz Xanəgaha doğru getdi. Yaxınlaşıb söhbətəşdik. Məlum oldu ki, o, özünü son bir neçə ildə bütün insanlardan təcrid edən, çox az adamla danışan mənə aləminin yolçusu olan Şərrək sakinidir. Söhbət zamanı bildirdi ki, müqəddəslər onun yuxusuna dəfələrlə giriblər və ömrünü bu yola həsr etməsinə tapşırıblar. Həmin adam, hətta işindən də ayrılmışdı. O, Xanəgaha iki dəfə gəldi və hər iki halda, mən orada olmaya-olmaya onun gəlişini hiss etdim.

Xanəgahda o qədər sirli hadisələr olur ki! Saymaqla qurtarası deyil. Nəsiminin "Ay ilə Günəş üzün heyranıdır, müşk ilə ənbər saçın tərənədir" beyti ilə başlayan qəzəlinin təsiri altında Xanəgahdan çıxıb evə gəldim. Qəfildən yolda bir daş diqqətimi çəkdi. Qaldırıb gördüm ki, daşın bir tərəfində Günəş əks olunub. Sabahısı gün başqa bir daş gözümlə sataşdı. Onun da digər tərəfində Ay şəklində var idi. İnanın, bu gün burdakı Xanəgahın, bəlkə də, hər bir daşı gizli rəmzlərlə zəngindir.

Kamal müəllim sonda Xanəgahın Azərbaycan tarixi və vətəndaşlığı üçün vacibliyini vurğulayır:

- "Hər insan bir kainatdır" ideyası var. Xanəgah bu gün milli yaddaş sistemindəki "insan kiçik kainatdır" tezisini əsaslandıracaq mühüm yerlərdən biridir. Bura hamı üçün açıq olan süfrədir. Hamı buradan qidalana bilər. Təbii ki, əgər könlündə İlahi eşq, irfani məhəbbət varsa... Hər bir insan həm də öz məqsədinə doğru gedən oxdur. Və o, bu xanəgahdan kənar kimi istifadə edə bilər.

Elmin NURİ